

- культури, 1999. – 896 с.
3. Золотова Г.А. О субъекте предложения в современном русском языке / Г.А. Золотова // Филологические науки. – 1981. – № 1. – С. 33-42.
 4. Павлов В.М. Субъект в безличных предложениях / В.М. Павлов // Теория функциональной грамматики / Под ред. А.В. Бондарко. – Т. 4: Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определенность / Неопределенность. – СПб: Наука, 1992. – С. 71-99.
 5. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – Т. I-II / А.А. Потебня. – М.: Учпедгиз, 1958. – 536 с.
 6. Русская грамматика: В 2-х т. / Под ред. Н.Ю.Шведовой. – Т. 2: Синтаксис. – М.: Наука, 1982. – 709 с.
 7. Шведова Н.Ю. К спорам о детерминантах: обстоятельственная и необстоятельственная детерминация простого предложения / Н.Ю. Шведова // Филологические науки. – 1973. – № 5. – С. 66-77.

Изучена субъектная позиция в конструкциях с предикатами физического состояния человека. Рассмотрены варианты имплицитного и эксплицитного субъекта. Проведен анализ субъектных значений предложений, описывающих физическое состояние человека.

Ключевые слова: предикат, субъект, имплицитный субъект, эксплицитный субъект

The subject position in the structures with predicates of the person's physical state has been studied. The implicit and explicit subjects have been examined. The subject meanings of the sentences describing the physical state of the person have been analysed.

Key words: predicate, subject, implicit subject, explicit subject.

УДК 811.161.2'373.7

Олена Ткаченко
(м. Харків)

МІКРОКОНЦЕПТ «РОЗУМ» ЯК ЧАСТИНА КОНЦЕПТУ «ВИХОВАННЯ» У СИСТЕМІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Проаналізовано особливості розкриття мікроконцепту «розум» у системі фразеологічних одиниць, що реалізують концепт «виховання». Розглянуто специфіку відображення розумового виховання у фразеології української мови. Досліджувані одиниці поділено на підгрупи відповідно до їх змісту. Визначено слова-компоненти, що розкривають погляди українського народу на розум.

Ключові слова: концепт, мікроконцепт, мовна картина світу, фразеологічна одиниця, «вузьке» розуміння фразеології, «широке» розуміння фразеології, виховання

Мова народу відображає не лише його зовнішні сучасні інтереси, але й закладені століттями знання та уявлення про навколишній світ, традиції та уявлення людей, «... оскільки саме мова визначає спосіб членування світу у тій чи тій культурі, спосіб його опису, інтерпретації» [2, с.7]. Сучасні лінгвістичні студії спрямовані на вивчення не лише мовної системи, але й на дослідження її зв'язку з культурою нації, дослідження мовної картини світу – «цілісного відбиття конкретною мовою всього того, що існує в людині й навколо неї» [1, с.72].

У свою чергу, питання про картину світу та відтворення в ній уявлень народу про життя викликало появу в мовознавстві терміна концепт, розуміння якого й досі дискусійне. Як зазначають Т. Космеда та Н. Плотнікова, до розуміння цього поняття існувало декілька підходів: філософський (П. Абельяр, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі); логіко-філософський (Д. Остін, Р. Карнап, Г. Райл); лінгво-логіко-філософський (Р. Павільоніс); логіко-поняттєвий (А. Вежбицька); логіко-семантичний (Н. Арутюнова); когнітивний (М. Болдирєв, В. Іващенко, О. Селіванова); семантико-когнітивний (О. Бабушкін). У сучасних студіях концепт пов'язується із поняттям культури та психічними процесами. Відповідно до проаналізованого матеріалу ми обрали таке визначення: «Концепт – це елементарна складова частина (смысл концептосфери), що становить багатомірне культурно значуще соціопсихічне утворення в колективній свідомості та опредмечується у тій або тій мовній формі» [2, с.41]. Оскільки концепт є багатомірним утворенням, то можна припустити, що він складається з ряду інших концептів-складників – мікроконцептів, які співвідносяться як часткове й ціле та групуються за тематичними ознаками.

При дослідженні мовної картини світу варто звертатися до власне народних джерел, оскільки в них можна побачити справжній голос нації. Так Б. Ларін у своїй доповіді «Про народну фразеологію» зазначає, що «фразеологізми, зазвичай, чимось 'неправильні'» [4], оскільки вони функціонують у народному мовленні, тобто фіксують справжнє життя та культуру нації, що, на нашу думку, дає змогу більш точно дослідити мовну та концептуальну картину світу українців. О. Назаренко зазначає, що «ціла низка фразеологізмів містить у своїй семантиці національно-культурний компонент або синхронно, з позиції сучасної мовної свідомості, або діахронно, тобто лише через співвіднесеність із національною культурою» [7, с.9]. Не варто забувати, що фразеологічне багатство мови несе в собі певний виховний потенціал, оскільки, як стверджує

О. Майборода, «фразеологія має певний зв'язок з життям суспільства, вона відображає історію життя свого носія, розвиток його світогляду й уявлень, особливості формування психологічного укладу» [8, с.9].

Важливість виховання і навчання для українського народу є незаперечною. Серед українців завжди були освічені люди: «В українських селах були і свої філософи, і літописці, і книгарі» [9, с.64]. Діти з малих літ привчалися до роботи і виховувалися не лише в сім'ї, а й, бувало, в школах, що організовувалися при церквах. У свою чергу, фразеологічний корпус української мови фіксує значну кількість фразеологічних одиниць (ФО), що об'єктивують концепт «виховання». У цій статті ми розглянемо лише частину з них, а саме, фразеологічні одиниці, що реалізують мікроконцепт «розум».

Метою розвідки є визначення особливостей реалізації мікроконцепту «розум» засобами фразеології української мови, надто з огляду на роль стрижневих слів-компонентів, що виступають смисловими центрами ФО.

Концепт «виховання» репрезентує уявлення народу про систему заходів, спрямованих на розвиток та навчання дитини. Для більш точного розуміння цього поняття звернемося до тлумачного словника української мови, який дає таке визначення: «1. Дія за значенням виховувати. 2. Сукупність знань, культурних навичок, поглядів, що становлять загальний рівень духовного розвитку людини і є наслідком систематичного впливу, навчання.»[8]. Поняття „виховання” є фундаментальною категорією таких наук, як педагогіка, етнопедогогіка, філософія, соціологія, психологія та ін.

Педагогирозглядають виховання у широкому суспільному значенні як «забезпечення передачі з покоління до покоління накопиченого соціально-культурного досвіду, цінностей; ...процес цілеспрямованого формування особистості в умовах спеціально організованої виховної системи; ... цілеспрямовану взаємодію вихователя і вихованців, спрямовану на формування певних якостей, властивостей, відносин людини» [5, с.24].

Виховання спрямоване на ряд змістових аспектів розвитку особистості. Так В. Лозова та Г. Троцько виділяють розумове, моральне, статеве, екологічне, естетичне, правове, економічне, громадянське, фізичне та трудове виховання. Оскільки межі цієї розвідки не дозволяють зупинитися детально на вербалізації всіх названих аспектів засобами української фразеології, зупинимося на першому – розумовому вихованні.

Звертаючись до цього аспекту педагогічної діяльності, сучасні дослідники (Ю. Бабанський, Н. Волкова, А. Воронін, Т. Ільїна, Н. Ковальов, Н. Мойсеюк, Т. Поніманська, М. Фіцула), розглядають розумове виховання

„як цілеспрямовану діяльність педагогів щодо розвитку розумових сил і мислення учнів, формування наукового світогляду, прищеплення школярам культури розумової праці» [11, с.6]. Подібне тлумачення поняття в педагогіці не є вичерпним, оскільки не враховує ментальних особливостей народного виховання, які можна простежити, вивчаючи лексичне наповнення й тематику ФО української мови.

Дотримуючись „вужького” обсягу фразеології (Л. Авксентьев, В. Білоноженко, В. Мокієнко, О. Юрченко), не залучатимемо до аналізу одиниці комунікативного характеру, однак, зауважимо, що паремійний фонд української мови виразніше представляє окреслений мікро концепт, оскільки містить поради, вказівки, натяки, корми судження з приводу розумового виховання. (*Не суди по одежі – суди по розуму; Радься з іншим, а дотримуйся свого; Слухай старих людей: чужого розуму наберешся і свого не загубиш; Коли з розумним говорю, то розуму наберу; а з дурним, то й свій згублю; Коли пса б'ють, най собі кози на розум беруть; Не говори пишно, аби тобі не зле не вийшло; Хто сивий – не мудрий, а лише старий*).

Для розгляду вибрано 69 фразеологічних одиниць, що реалізують мікроконцепт «розум». Ці одиниці можна розподілити за змістом на шість підгруп. Найбільшою за кількістю (18 фразеологізмів) стала підгрупа, що описує високий рівень розумових здібностей у практичному їх використанні – житті та навчанні, вказує на кмітливість та успіхи в чомусь (*дивитися в корінь, бувати у бувальцях, високо літати, виводити в люди, доводити до ладу, знаходити спільну мову, убити двох зайців, підібрати ключ, мотати на вус, за словом у кишеню не лізти, братися за розум, вийти в люди, дати лад, зривати маску, далеко піти, високо літати, комар носа не підточить, прорубати вікно в Європу*): *Дідона зараз одгадала, чого сумує пан Еней, І все на ус собі мотала, Щоб умудритися і їй...* (Іван Котляревський, Енеїда, 48); *Та й знайшла, видно, ключ до дитячого серця, бо скоро невпізнаним став Назарко* (Юрій Збанацький, Переджнив'я, 108).

Другою за кількістю (15 фразеологізмів) стала підгрупа ФО, що ілюструють нерозумну та необдуману поведінку (*плутати грішне з праведним, доходити до абсурду, молоти дурниці, ламати закон, ловити тав, думкою багатіти, курям на сміх, лізти поперед батька в пекло, каші не звариш, валяти дурня, виживати з розуму, мізки шкереберть, видавати з головою, метати бісер свиням*): *Самі заварили кашу – самі й розплутуйтесь* (Василь Сологуб, Освячення любов'ю, 371). *Він тим часом тав не ловив, а хутенько розставляв по коридорах усе, що могло вибухати й швидко запалюватися* (Юрій Винничук, Ласкаво просимо в Щуроград, 43).

Ці дві найбільші за кількістю підгрупи становлять опозицію, указуючи на різні типи поведінки людини, але, як бачимо в останньому прикладі, можуть набувати протилежної конотації залежно від контексту.

Третьою за кількістю підгрупою (11 фразеологізмів) стали ФО, що описують власне процес мислення (*сушити голову, брати в голову, складати думку, збиратися з думками, складати думку, тішити амбіцію, крутити мозком, краяти собі мозок, голову ламати, розкинути розумом, спадати на думку*). Цей факт указує на увагу українців до розумової діяльності, важливість цього процесу. *Важливо тільки не розпорошуватися, бути завжди на висоті завдань. Все ретельно продумувати, добре **крутити мозком*** (Андре Тіль, Перший удар, 132). *А тоді побачать начальники, що не поступаємось, і **взьмуть** собі в голову: мабуть, суд не по правді – треба пересудити* (Борис Грінченко, На розпутті, 573).

Четверта підгрупа (10 фразеологізмів) вказує на високі розумові якості (*мати олію в голові, світла голова, розуму не позичати, мати клепку, голова варить, мати голову, золота голова, здоровий глузд, свіжа голова, розуму палата*). *В такого буде, - бубонить собі під носа Вертега. – Цей клепку має* (Павло Щегельський, Притулок для подорожнього, 63). *Ці слова належать моїй донці Лесі. А в неї була **світла голова**, не те що моя стареча* (Іван Цюпа, Через терни до зірок, 337).

Опозиційною до попередньої виступає п'ята підгрупа (5 фразеологізмів), що вказує на низькі розумові якості людини, повільні реакції (*не мати кебети, клепки не вистачає, короткий розум, вітер у голові, як до стінки горохом*): *Ти диви: модель ракети! Дай... на пробу... поточу! Е-е, **не вистачить кебети!** Я дивлюся і мовчу...* (Дмитро Білоус, А дайте я!, 240).

Останньою шостою підгрупою (10 фразеологізмів) ілюструється сам процес навчання, його фазовість (*з молоком матері, крок за кроком, гризти граніт науки, вкладати в голову, унести у вуха, вибивати дур, запалити душу, поринути з головою, набиратися розуму, розуми поїсти*): *Колись, бувало, доцент Крижень, зустрічаючи мене, поблажливо змахнувши рукою, по-панібратськи міг спитати на ходу: «Ну як, Череди, **гризеш граніт науки?**»* (Павло Загребельний, Переходимо до любові, 349).

Зазначені фразеологічні одиниці представляють не лише базові поняття розумового виховання – процес мислення, навчання, розумові здібності, але й реалізують певну опозиційність, що підтверджує постійний інтерес українського народу до розвитку мислення (*мати олію в голові, здоровий глузд*), а дії, що вважаються нерозумними, у мовленнєвому оформленні

супроводжуються негативною конотацією (*вітер у голові, розкидатися думками*).

У фразеологічних одиницях можна простежити високу частотність використання слів-компонентів *розум, думка, голова, мозок*. Ці слова допомагають визначити поняття, що в українській мовній картині світу окреслюють мікроконцепт «розум». Так тлумачний словник української мови визначає *розум* як «1. Здатність людини мислити, відображати і пізнавати об'єктивну дійсність. 2. Те саме, що мислення» [8]; *думка* – «1. Те, що з'явилося в результаті міркування, продукт мислення. 2. Відображення об'єктивної дійсності в поняттях, судженнях, висновках; процес мислення» [8]; *голова* – «2. Ця частина тіла людини як орган мислення; мозок» [8]; *мозок* – «1. <...> // Орган мислення у людини» [8]. Відповідно до тлумачення основних слів-компонентів ФО, що об'єктивують мікроконцепт «розум», можна простежити провідну роль мислення в процесі життєдіяльності людини.

Таким чином, український народ підкреслює не стільки важливість знань наукових, скільки обдуману практичну діяльність, уміння людини розмірковувати, поводитися розумно (*мотати на вус, дивитися в корінь, золота голова*), а протилежні якості (необдуманість, невисокі розумові здібності), фіксовані в лексичному наповненні ФО, мають негативну конотацію (*вітер у голові, вибивати дур, короткий розум*).

Концепт «виховання» не обмежується мікроконцептом «розум», а формується з низки інших понять-мікроконцептів (мораль, праця, віра, родина тощо). Усебічне дослідження концепту «виховання» та його складників, зреалізованих у фразеології української мови, стає перспективою наших наступних студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації / С.Ф. Бацевич. – К.: Довіра, 2007. – 205 с.
2. Космеда Т.А. Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі : монографія / Т.А. Космеда, Н.В. Плотніккова. – Львів : ПАІС, 2010. – 408 с.
3. Космеда Т.А. Комунікативний кодекс українців у паремія: тлумачний словник нового типу / Т.А. Космеда, Т.Ф. Осіпова. – Дрогобич: Коло, 2010. – 272 с.
4. Ларин Б.А. О народной фразеологии. – [Режим доступу] : <http://www.philology.ru/linguistics3/larin-77e.htm>.
5. Лозова В.І. Теоретичні основи виховання і навчання: навчальний посібник / В.І. Лозова, Г.В. Троцько. – [2е вид., випр. і доп.]. – Харків : ОВС, 2002. – 400 с.

6. Майборода О.А. Українська фразеологія як джерело народознавства: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.А. Майборода. — Харків, 2002. — 21 с.
7. Назаренко О.В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.В. Назаренко — Дніпропетровськ, 2001. — 24 с.
8. Словник української мови. Академічний тлумачний словник 1970-1980. — [Режим доступу] : <http://sum.in.ua/>.
9. Супруненко В.П. Народина: витоки нації; символи, вірування, звичаї та побут українців. — Запоріжжя : Берегиня, 1993. — 136 с.
10. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови: посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. — Луганськ : Альма-матер, 2005. — 400 с.
11. Ялліна В.Л. Проблема розумового виховання старшокласників у вітчизняній педагогічній науці першої половини ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / В.Л. Ялліна. — Харків, 2011. — 22 с.
12. Ярещенко А.П. Сучасний фразеологічний словник української мови. / А.П. Ярещенко, В.І. Бездітко, О.В. Козир, Н.Г. Немировська. — Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2011. — 640 с.

Проанализированы особенности раскрытия микроконцепта «ум» в системе фразеологических единиц, которые реализуют концепт «воспитание». Рассмотрена специфика отображения умственного воспитания в фразеологии украинского языка. Исследованные единицы разделены в соответствии с их содержанием на 6 подгрупп. Определены слова-компоненты, которые раскрывают точку зрения украинского народа на ум.

Ключевые слова: концепт, микроконцепт, языковая картина мира, фразеологическая единица, «узкое» понимание фразеологии, «широкое» понимание фразеологии, воспитание.

The features of the disclosure mikrokoncept "mind" in the system of phraseological units, which implement the concept of "education." Specificity mapping of mental training in the phraseology of the Ukrainian language. Studied units are divided according to their content into 6 subgroups. Words defined components that reveal the views of the Ukrainian people in mind.

Keywords: concept, mikrokoncept, language world, phraseological unit, the "narrow" understanding of the phraseology, "broad" understanding of the phraseology, education.